

«Η Παιδαγωγική της Ειρήνης και η προτύπωσή της από τον Ισοκράτη»

Ιωαννίδου Ελισάβετ

Πρότυπο Πειραματικό Λύκειο

Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Η επίδραση του Αθηναίου Ισοκράτη στην κλασική εκπαίδευση, κατά τον Legras¹, ήταν μεγαλύτερη και από του φιλοσόφου Πλάτωνα. Η σχετική συζήτηση από τους ιστορικούς για την επιτυχία του εκπαιδευτικού και παιδαγωγικού προγράμματος της σχολής του Ισοκράτη σχεδόν πάντοτε αναζήτησε διευκρινήσεις στην αντιπαραβολή της με τη σχολή του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη ή στην επιρροή που άσκησε στην πολιτική κυρίως του 4^{ου} αι.² Οι γραπτοί ρητορικοί λόγοι του, αν και έχουν σημαντικό πολιτικό περιεχόμενο και είναι μέσο έκφρασης των φιλοσοφικών, πολιτικών και κοινωνικών απόψεών του, αποτελούν παράλληλα «επίδειξη» της λογοτεχνικής και ρητορικής του ικανότητας, καθώς είναι και πρότυπα προς μίμηση για τους μαθητές του. Πίστευε ότι η παιδεία διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο για τη δημιουργία μιας ενάρετης κοινωνίας. Η περίφημη *λόγων παιδεία*, όπως την ονόμαζε, δεν αποτελούσε μόνο ένα εκπαιδευτικό σύστημα εκμάθησης της ρητορικής τέχνης, αλλά παράλληλα στόχευε στην ολόπλευρη καλλιέργεια της προσωπικότητας του ανθρώπου. Αξίζει να υπογραμμίσουμε το θεμελιώδες πιστεύω του ότι ο ίδιος δίδασκε φιλοσοφία και ότι πραγματευόταν «ιδέες»³.

Στο λόγο του *Περί Ειρήνης* πραγματεύεται τόσο την ιδέα της Ειρήνης όσο και τον τρόπο επίτευξης και εφαρμογής της. Συγχρόνως παρουσιάζει στους μαθητές του τη μέθοδο διδασκαλίας της.

Αφορμή για τη συγγραφή του λόγου υπήρξαν τα πολιτικά και πολεμικά γεγονότα που εξώθησαν τους Αθηναίους στην ανάληψη πολέμου εναντίον των συμμάχων που

1 Legras B., 2002. Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, 8^{ος} αι. π.Χ. - 4^{ος} αι. μ.Χ. (μετ.), σελ. 106.

2 Marsh Ch., 2010. "Millennia of Discord: The Controversial Educational Program of Isocrates", *Theory and Research in Education* v8 n3, p. 289-303.

- Muir J., 2005. "Is Our History of Educational Philosophy Mostly Wrong? : The Case of Isocrates", *Theory and Research in Education* v3 n2, p. 165-195.

- Mathieu G., 1995. Οι πολιτικές ιδέες του Ισοκράτη, σελ. 54-69.

3 Ξανθού Μ., 2001. Ισοκράτης, σελ. 17-18.

είχαν αποστατήσει από τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία στα μέσα του 4^{ου} αι. (Συμμαχικός πόλεμος 457-455π.Χ.). Ο κίνδυνος για την πόλη από μια τέτοια συμμετοχή, καθώς και η κατακτητική πορεία του Φιλίππου προς τα νότια και του Μανσώλου στα ανατολικά υποδείκνυαν την ανάγκη διαχείρισης της περίπτωσης με πιο επιδέξια, ευέλικτα και ρεαλιστικά σχήματα. Δεδομένου, επίσης, ότι ο Φίλιππος κατέλαβε λίγο πριν την Αμφίπολη (358/7 π.Χ.) και ο Κερσοβλέπτης της Θράκης την Χερσόνησο του Πόντου και απειλούνταν άμεσα οι κτήσεις της Αθήνας στο βορρά απ' όπου προμηθευόταν ξυλεία για το ναυτικό της (Αμφίπολη - Στρυμόνα) και σιτηρά για την τροφή (Μαύρη Θάλασσα), η ανάληψη πολέμου με τρίτους (τους συμμάχους) θα ήταν εξαιρετικά παρακινδυνευμένη, ίσως μάταιη. Για την αντιμετώπιση αυτής της συγκυρίας ο Ισοκράτης επανέρχεται, όπως στον *Πανηγυρικό*⁴, συμβουλεύοντας⁵ τους Αθηναίους να επιλέξουν την ειρήνη και να συμφιλιωθούν με όλους.

Ο *Περί Ειρήνης* λόγος του Ισοκράτη δεν εκφωνήθηκε στην Αγορά, όπως άλλωστε ούτε οι άλλοι του, αλλά κυκλοφόρησε ως πολιτικό φυλλάδιο. Ωστόσο, δημιουργήθηκε και αξιοποιήθηκε στη σχολή του ως εκπαιδευτικό υλικό και πρότυπο σύνθεσης ρητορικού λόγου. Η σχολή του στόχευε στη δημιουργία πολιτών (statesmen) και κατ' επέκταση συνειδητοποιημένου πλήθους (host). Ακόμη, στο πώς να συνθέτουν οι μαθητές ένα λόγο⁶ και ασχολούμενοι σε βάθος με δυο αντίθετες πλευρές του θέματος, πώς να επιχειρηματολογούν διαλεγόμενοι. Ενώ η διδασκαλία της σύνθεσης ενός λόγου αφορούσε στην εκπαίδευση του μαθητή (training), η διαλεκτική επεξεργασία του τον ανήγε στη σφαίρα της παιδείας (education).⁷ Παρόμοια ο *Περί Ειρήνης* τόσο ως προς τη σύνθεση όσο και προς την ανάλυση ακολουθεί τις δυο παραπάνω αρχές.

Η διάρθρωση του λόγου εντάσσεται στην τυπική φόρμα σύνθεσης των ρητορικών λόγων με την Πρόθεση⁸ (&16) να συνοψίζει κεντρικά και καίρια το θέμα στη σύναψη ειρήνης. Στο Κυρίως μέρος ή αλλιώς στις Πίστεις παρουσιάζονται αναλυτικά οι άξονες στους οποίους είναι δυνατόν να διαμορφωθεί και να εφαρμοστεί

4 Ξανθού Μ., ό.π., σελ. 142 σημ. 42.

5 Moysey R., 1982. "Isocrates' On the Peace: Rhetorical exercise or political advice?", *AJAH* v7/2, p. 118-127.

6 Johnson R., 1959. "Isocrates' methods of Teaching", *AJPh* 80, p.25.

7 Johnson R., ό.π., σελ. 29 και 36.

8 Μετά το Προοίμιον (δηλαδή την Εισαγωγή, τον Πρόλογο).

η ειρήνη,⁹ συχνά στην αντιπαραβολή της με το αντίθετό της, τον πόλεμο, καθώς επίσης στις τελευταίες παραγράφους πριν τον Επίλογο¹⁰ βρίσκεται η συγκεντρωτική ανακεφαλαίωση των τριών βασικών σημείων του θέματος με σκοπό τον επιτονισμό των κυριότερων απόψεων του ρήτορα.

Ο σχεδιασμός και η διαμόρφωση του λόγου έγκεινται στον τυπικό τρόπο σύνθεσης ρητορικών λόγων¹¹ και ακολουθεί το γενικό πρότυπο της εποχής. Η παιδαγωγική κατάρτιση των μαθητών του σχετικά με πολιτικά και κοινωνικά θέματα που θα απασχολούσαν την πόλη επιτυγχανόταν με την παρουσίαση και ανάλυσή τους μέσα από υποδειγματικές πραγματείες οι οποίες συγχρόνως απηχούσαν τις ιδέες του ρητοροδιδασκάλου.¹² Θα μπορούσαμε συνακόλουθα να διακρίνουμε και έναν ειδικότερο στόχο του λόγου: την παρουσίαση του τρόπου εκπαίδευσης στην Ειρήνη.¹³ Εξ άλλου, όπως επεσήμανε ο Harding,¹⁴ η σύνθεση λόγων με αντιθετικά θέματα – ο *Αρχίδαμος* απέναντι στον *Περί Ειρήνης* – αποτελούσε μέρος της σοφιστικής ρητορικής τεχνικής των αντιλογιών: «δυο λόγοι επιχειρηματολογούσαν σχετικά με τις δυο πλευρές του ιδίου θέματος». Συνακόλουθα, επικεντρώνοντας τη μελέτη μας στον *Περί Ειρήνης*, φαίνεται ότι προκείμενος στόχος¹⁵ του Ισοκράτη ήταν η Ειρήνη - η επιτεύξιμη μέσα από την προσωπική και κοινωνική καταλλαγή, κάτι που συνεπάγεται και την ευδαιμονία. Τα μέσα είναι η εφαρμογή της δικαιοσύνης και η άσκηση της αρετής.

9 Gillis D., 1970. "The Structure of Arguments in Isocrates' De Pace", *Philologus* 114, p.195-210. Στη σελ. 210 σημ. 13 μεταφέρει την άποψη του Kennedy G. «Fourth century practice was generally to combine forms of argument».

10 & 133-136.

11 Στις σύγχρονες νομικές και σχολές ρητορείας του κόσμου ακολουθείται το Ισοκρατικό πρότυπο σύνθεσης λόγων και αναφορών. Ενδεικτική η εφαρμογή του ακόμη και σε ψηφιακά περιβάλλοντα: Wang, Xiao 2000. "Double – Entry Notebook in Technical Writing Class", www.eric.ed.gov/ED442108.

12 Ξανθού Μ., ό.π., σελ. 18

13 Στην πνευματική ζωή της Αθήνας του 5^{ου} και 4^{ου} αι. υπήρξαν και άλλοι που προώθησαν την ιδέα της ειρήνης. Ο Ισοκράτης αναφέρει το θέατρο και την κωμωδία (&14, &82) για το βαθμό επίδρασης που ασκούν στην κοινωνία και την πολιτική, πρβλ. Michellini A., 1998. "Isocrates' Civic Invective: Acharnians and On the Peace", *TAPA* 128, p. 118-127.

14 Harding Ph., 1973. "The purpose of Isocrates' Archidamos and On the Peace", *CSCA* 6, p. 147.

15 & 71: «...αλλ' αυτούς βουλόμενος παυσαι των τοιούτων έργων, και την ειρήνην, περί ης άπας ο λόγος εστίν, βεβαίως και την πόλιν και τους άλλους Έλληνας αγαγείν.» (αλλά γιατί εσάς τους ίδιους θέλω να σταματήσω από τέτοιες ενέργειες, και επιπλέον επειδή θέλω η πόλη και οι άλλοι Έλληνες να ζουν σε μια σταθερή ειρήνη, για την οποία γίνεται όλος αυτός ο λόγος. Μετ. Ξανθού Μ.)

Η εκπαίδευση στην ειρήνη ή για την ειρήνη διαμορφώνεται σε τρεις άξονες: στην ειρήνη με τον εαυτό μας, στην ειρήνη με τους άλλους και στην ειρήνη με το περιβάλλον.

Η προσωπική ειρήνη αναφέρεται και ανάγεται σε δυο περιοχές¹⁶ στην *ησυχία* και την *στροφή προς τον εαυτό* για σκέψη και περισυλλογή.¹⁶ Η *ησυχία* περιλαμβάνει την ιδέα του να ζει κανείς ήσυχα και να κοιτάζει τα δικά του στις προσωπικές του σχέσεις, ενώ παράλληλα στις εξωτερικές να επιδιώκει την ειρήνη και να αποφεύγει τις επιθετικές πράξεις.¹⁷ Η *ησυχία* αντιπαραβάλλεται στην *πολυπραγμοσύνη* ενώ συγκλίνει προς την *σωφροσύνη*¹⁸ και τη *δικαιοσύνη*.¹⁹ Η προσωπική ευτυχία και ευδαιμονία βρίσκονται μέσα στην *ησυχία*, γιατί ενυπάρχουν σ' αυτήν τα γνωρίσματα της ευσεβείας, της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης.²⁰ Η *πολυπραγμοσύνη* συνδέεται άμεσα με την «των αλλοτρίων επιθυμίαν» και την αδικία και είναι πρόξενος κινδύνων και καταστροφών.²¹ Η λέξη που χρησιμοποιεί ο Ισοκράτης αντιθετικά στην *ησυχία* είναι η *ταραχή*.²²

Ο χώρος της *ησυχίας* έλκει αλλά και ωθεί την *στροφή προς τον εαυτό*, «προσέξτε τον νουν υμιν αυτοις και τη πόλει, και φιλοσοφήσετε και σκέψασθε»²³ αλλά και την καλλιέργεια των αρετών²⁴ άλλωστε οι μυαλωμένοι άνθρωποι, σε πλαίσιο ειρήνης, βιώνουν τη δικαιοσύνη και ασκούν την αρετήν.²⁴ Πρακτικότερα, υποδεικνύει στους αναγνώστες ή ακροατές του λόγου την ανάγκη εκπαίδευσης στις αρετές που καλλιεργούνται στην *ησυχία* και αποσκοπούν στην ειρηνική ζωή.²⁵ Η εσωτερική ειρήνη, με τον εαυτό μας, δεν είναι ανεξάρτητη από εκείνην της πόλης – της κοινωνίας αλλά αλληλοεξαρτώνται, γι' αυτό προτρέπει ο ρήτορας στην προσοχή των

16 Στις παραγράφους & 26, 51, 58, 116.

17 Ξανθού Μ., ό.π., σελ. 149 σημ. 74.

18 & 58.

19 & 26 και & 30.

20 & 63.

21 & 26 και 96.

22 & 20, & 25, & 49, & 64.

23 & 116.

24 & 35-36. Πρβλ. : Αλεξίου Ευάγγελος, 2011. ‘*Ρητορική, φιλοσοφία και πολιτική: ο Ισοκράτης και η ομολογουμένη αρετή*’, Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική Αθήνα (επιμ. Χλόη Μπάλλα), ΠΕΚ.

25 & 63 «...ως δ' αν τάχιστα προς το τοιούτοι γενέσθαι παιδευθειμεν».

ανθρώπων όχι μόνον προς τον εαυτό τους αλλά και προς την πόλη – ημιν αυτοις και τη πόλει - .

Ας έλθουμε για λίγο στα χρόνια μας. Στο εκπαιδευτικό υλικό του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, δηλ. στο Compass, στη θεματική για την Ειρήνη, υπάρχει ο τροχός της ειρήνης ή αλλιώς η mandala του Βουδιστικού διαλογισμού. Πρόκειται για μια κυκλοτερή σχηματοποίηση των τριών διαστάσεων της ειρήνης και των αξιών ή καταστάσεων που πρέπει να υπάρχουν ώστε να επιτευχθεί η ειρήνη στον κόσμο. Οι τρεις αυτοί τομείς είναι η ειρήνη με τον εαυτό μας, η ειρήνη με τους άλλους και η ειρήνη με το φυσικό περιβάλλον. Η ταύτιση με τους άξονες του Ισοκράτη είναι περισσότερο από πασιφανής! Παρόμοια, η εσωτερική ειρήνη της mandala έχει σχέση με τη φρόνηση, τη συμπόνια, την υπομονή και τη δικαιοσύνη.²⁶

Ας επανέλθουμε στον Ισοκράτη. Στην παράγραφο 26 τονίζει επικαλεστικά : «Τίποτε όμως από αυτά δεν μπορεί να γίνει, προτού καταλάβετε ότι η ήσυχη ζωή είναι πιο ωφέλιμη και πιο επικερδής από την πολυπραγμοσύνη, η δικαιοσύνη από την αδικία και η φροντίδα των δικών μας πραγμάτων από την επιθυμία των ξένων».²⁷ Η των αλλοτρίων επιθυμία είναι ο κρίκος που συνέχει ή διαρρηγνύει την ειρήνη τόσο την εσωτερική όσο και εκείνη με τους άλλους ανθρώπους. Είναι η πηγή της επικυριαρχικής διάθεσης του ανθρώπου στους άλλους καθώς και της ηγεμονικής επιβολής σ' αυτούς.²⁸ Η εξουσία και η εξουσιαστική συμπεριφορά προς τους άλλους ανθρώπους, όπως στην περίπτωση των Αθηναίων έναντι των συμμάχων τους αλλά και των αντιπάλων τους, οδήγησε την πόλη στην καταστροφή αλλά και έβλαψε τη Δημοκρατία, η οποία όταν υπάρχει ησυχία και ασφάλεια δυναμώνει και διατηρείται ενώ σε καιρό πολέμου δυο φορές καταλύθηκε.²⁹

Η ειρήνευση με τους άλλους ανθρώπους μπορεί να επιτευχθεί, κατά τον ρήτορα, με την ομόνοια (& 19) και την παραίτηση από την επιθυμία και την εξουσιαστική κατοχή των αλλοτρίων, των ξένων πραγμάτων (& 22-23). Στην αρχή του λόγου, στην

26 Compass – A manual on Human Rights Education with Young people, 2002, unit 1.2.10 / 2.25. EYCB.

27 Μετ. Ξανθού Μ., ό.π., σελ. 63 «Ουδέν δε τούτων οιον τ' εστίν γενέσθαι πρότερον, πριν αν πεισθητε την μεν ησυχίαν ωφελιμοτέραν και κερδαλεωτέραν είναι της πολυπραγμοσύνης, την δε δικαιοσύνην της αδικίας, την δε των ιδίων επιμέλειαν της των αλλοτρίων επιθυμίας.»

28 Ενδεικτικά : & 64, & 96.

29 & 51. Και Davidson J., "Isocrates against Imperialism: An Analysis of the De Pace", *Historia* 39, 1990, p. 20-36.

Πρόθεση, παρουσιάζει την πρότασή του για ειρήνη³⁰ ως εξής: «Πιστεύω, λοιπόν, ότι πρέπει να κάνουμε ειρήνη όχι μόνο με τους Χιώτες, τους Ροδίτες και τους Βυζάντιους, αλλά και με όλους τους ανθρώπους». Προτείνει η ειρήνευση να γίνει όχι μόνον πρόσκαιρα για να εξυπηρετήσει την ανάγκη της Αθήνας στον Συμμαχικό πόλεμο³¹ αλλά προς άπαντας τους ανθρώπους χρειάζεται να ειρηνεύσουν οι Αθηναίοι. Λίγο παρακάτω συμπληρώνει : «ην δε την ειρήνην ποιησώμεθα... συμάχους έξομεν άπαντας τους ανθρώπους».³¹ Ακόμη και την πολύ δύσκολη κατάσταση που αντιμετωπίζει η πόλη στα βόρεια με τον Φίλιππο και τον Κερσοβλέπτη κατακτητές, προτείνει να την αντιμετωπίσουν διπλωματικά, χωρίς πολέμους και δαπάνες³² ίσως με το παράδειγμα των Αθηναίων συμφωνήσουν και οι άλλοι και ομονοήσουν,³² κάτι που πρακτικά θα αποφέρει στους Αθηναίους πίσω τα δίκαιά τους αλλά και επιπλέον όφελος.³³ Το όφελος θα προκύψει από τη διπλωματική διαχείριση του θέματος και η οποία σε πολιτικό επίπεδο θα στηρίζεται στο αμοιβαίο συμφέρον.³⁴

Η ειρήνη με τους άλλους ανθρώπους μπορεί, λοιπόν, να επιτευχθεί με την ομόνοια αλλά προσθέτει και έναν ακόμη όρο: τη φιλική προσέγγιση των άλλων ανθρώπων με ευεργεσίες.³⁵ «Ότι δεν είναι δίκαιο οι ισχυρότεροι να εξουσιάζουν τους ασθενέστερους το έχουμε κρίνει ορθό και εκείνον τον καιρό και τώρα, εξαιτίας του πολιτεύματος που ισχύει σ' εμάς»³⁶, ή αλλιώς, η προσέγγιση, κατά το ρήτορα, των άλλων ανθρώπων δεν πρέπει να γίνεται εξουσιαστικά και με κυριαρχική διάθεση αλλά φιλική, που θα βασίζεται στις ευεργεσίες των ισχυρότερων προς τους

30 & 16.

31 & 20 – 21.

32 Πρβλ. Marsh Ch., 2013. Classical Rhetoric and Modern Public Relations. An Isocratean Model p. 49-69. Routledge.

33 & 19 «...τά τε προς ημας αυτούς ομονοοιμεν και παρά τοις Έλλησιν ευδοκιμοιμεν;» στην ίδια παράγραφο αναφερόμενος στις συνέπειες του πολέμου στην πόλη υποστηρίζει ότι ο πόλεμος τους διέβαλε ανάμεσα στους άλλους Έλληνες – προς τους Έλληνας διαβέβληκεν ημάς – θέλοντας να αντισταθμίσει στα οφέλη της ειρήνης την ευδοκία, δηλ. τη δόξα της πόλης, πρβλ. και & 135.

34 Ο Ισοκράτης αργότερα προέτρεπε τον Φίλιππο να συμφιλιώσει τους Έλληνες (Φίλιππος, Προς Φίλιππον & 2) με απώτερο στόχο την αντιμετώπιση των βαρβάρων – εννοώντας κυρίως των Περσών – και της πολιτικής τους στα ανατολικά. Η ιστορική εξέλιξη έδειξε ότι μόνο δια της βίας «την κατάφερε» ο Φίλιππος (πρβλ. και Ξανθού Μ., ό.π., σελ. 146-7, σημ. 63-65). Μόνιμη επιδίωξη του ρήτορα αποτελεί η επικράτηση της δικαιοσύνης και η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της πόλεως. Γι' αυτό καταδικάζει συχνά κάθε πράξη βιαιότητας (Κατά Λοχίτου) θεωρώντας ως μόνο επιτρεπτό όπλο την πειθώ. Η προσφυγή στη χρήση βίας ήταν θεμιτή μόνον όταν οι Έλληνες αγωνίζονταν εναντίον των βαρβάρων (Δάλκος Κ. κ.ά., 2005. Ρητορικά Κείμενα, σελ. 282. Εκδ. ζ', ΟΕΔΒ).

35 & 134.

36 & 69.

ασθενεστερούς. Επιπλέον, σε κανένα σημείο του λόγου δεν γίνεται διάκριση ή περιορισμός της παραπάνω συμπεριφοράς (προκειμένου να επιτευχθεί η ειρήνη μεταξύ των ανθρώπων) σε ομάδες ή φυλές, σε σύμμαχες ή αντίπαλες πόλεις. Η μόνη αντιδιαστολή προς τον Άλλο που εννοείται, είναι αυτή προς τους επιτιθέμενους εχθρούς (& 76) κατά τα Περσικά. Δυο φορές σ' ολόκληρο το λόγο χρησιμοποιεί τη λέξη «βάρβαρος» και αυτό μόνον αναφορικά με τους περσικούς πολέμους και την εποχή τους. Αναφερόμενος στους μετοίκους και τους ξένους μιλά με ευμείνια,³⁷ και ακόμη και αναφορικά με το θέμα της ιθαγένειας και της πολιτογράφησης ξένων

(& 49-50, & 89) υποστηρίζει ότι οι αντιρρήσεις της πολιτείας θα πρέπει να εδράζονται στο ηθικό ποιόν³⁸ και όχι απαραίτητα στην καταγωγή.³⁹ Εξ άλλου, την ίδια άποψη διατύπωσε είκοσι πέντε χρόνια νωρίτερα στον *Πανηγυρικό & 50* όπου ο ορισμός του για τους Έλληνες ήταν κυρίως πολιτισμικός: «Έλληνες ονομάζουμε όσους έχουν κοινή μ' εμάς την παιδεία παρά όσους έχουν κοινή τη φύση».

Στον τροχό της Ειρήνης – mandala η δυνατότητά μας να είμαστε σε ειρήνη με τους άλλους εξαρτάται από το αν είμαστε σε ειρήνη με τους τομείς της κοινωνικής ζωής, του πολιτισμού και της οικονομίας. Προτείνονται οι αξίες της συνεργατικότητας, της αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης και της ευημερίας ως μέσα για την επίτευξη της ειρήνης με τους άλλους.⁴⁰ Η συνεργατικότητα και η αλληλεγγύη προαπαιτούνται και περιέχονται και στην *ομόνοια* που πρότεινε ο Ισοκράτης, καθώς και για να υπάρξει η ευημερία χρειάζεται και η αγαθοεργός διάθεση, δηλ. η ευεργεσία των άλλων, που ανέφερε παλαιότερα ως αξία ο Ισοκράτης.

Για την τρίτη διάσταση, της ειρήνης με το περιβάλλον, η mandala προτείνει την αρμονία με τη φύση, το σεβασμό της και τη γνώση ή / και την πληροφόρηση σχετικά με το περιβάλλον. Ακόμη, συνδέει τη δημιουργία των πολέμων με την έλλειψη βασικών φυσικών πόρων (π.χ. το νερό).⁴¹ Τα αποτελέσματα της βίας και του

37 & 21.

38 Yun Lee Too, 1995. *The Rhetoric of Identity in Isocrates. Text, Power, Pedagogy*. Cambridge Univ. Press. Συσχετίζει αυθαίρετα τον "ελιτισμό" αυτό με την ολιγαρχία στην Αθήνα : «...we shall see that he invokes a democratic language while actually putting forward an ideology of oligarchical elitism" ο.π. p. 6,103-112.

39 Το θέμα της ευγενικής ή μη καταγωγής (ευγένεια / δυσγένεια) το συσχετίζει με τη δημιουργία «καλού και πειθαρχημένου πολιτεύματος» και το ανάγει σε πολιτειακό επίπεδο. Η καύχηση των Αθηναίων για την αυτοχθονία τους παραμένει στο χώρο της ιδέας, αφού για να υποστηρίξει τη διάκριση της *ευγένειας* από τη *δυσγένεια* προχωρά στην επιλογή ενός πολιτικού – πολιτειακού κριτηρίου (& 49 – 50).

40 Ό.π. σημ. 25.

41 Ό.π.

πολέμου έχουν φανερές επιπτώσεις και στο περιβάλλον. «Αν όμως κάνουμε ειρήνη (πρότεινε ο Ισοκράτης) ... κάθε μέρα θα γινόμαστε ολοένα και πιο πλούσιοι, απαλλαγμένοι από τους φόρους, τις τριηραρχίες και τις άλλες εισφορές για τον πόλεμο, ασχολούμενοι με την καλλιέργεια των χωραφιών, τη ναυτιλία και τις άλλες εργασίες μας, που έχουν εκλείψει τώρα εξαιτίας του πολέμου.»⁴² Λίγο παρακάτω αναφέρει ακόμη «...πολλοί Αθηναίοι αναγκάστηκαν κατά την πολιορκία της πόλης να εκπαιδεύουν και να ανατρέφουν τα δικά τους παιδιά χειρότερα απ' ό, τι ταίριαζε σ' αυτά... για πολλά χρόνια δεν τους δόθηκε ευκαιρία να δουν ούτε τα δικά τους χωράφια».⁴³ Στην προσπάθειά του να πείσει⁴⁴ τους Αθηναίους για τα αγαθά της ειρήνης προβάλλει τα άσχημα αποτελέσματα του πολέμου, τα οποία έχουν συνέπειες και στο περιβάλλον. Αξιοσημείωτη είναι και η μετάβασή του από την εκπαίδευση και αγωγή των παιδιών στην καλλιέργεια της γης. Φαίνεται πως ο ρήτορας συνδέει συνειρμικά την ανθρώπινη καλλιέργεια με αυτή του περιβάλλοντος. Και αυτός ο τομέας της ειρήνης προτυπώνεται στο λόγο του Ισοκράτη.

Ο Ισοκράτης χρησιμοποιεί ως παιδαγωγικό εργαλείο για την εκπαίδευση στην Ειρήνη το παράδειγμα. Ειδικότερα, επιλέγει το ιστορικό παράδειγμα⁴⁵ προκειμένου να προβάλλει ως πρότυπο τη δόξα των προγόνων που προήλθε από τον συνασπισμό και την ομόνοια που επέδειξαν στην αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, στοιχεία που μπορούν να αποκτηθούν εν ειρήνη. Η επιθετικότητα και η διάσπαση λόγω της επιθυμίας των αλλοτρίων/ξένων πραγμάτων, της απληστίας καθώς και της εξουσιομανίας, παραπέμπουν παραδειγματικά στις καταστροφές του πρόσφατού τους εμφυλίου, δηλ. του Πελ/κού πολέμου.⁴⁶ Δε μένει όμως σ' αυτά ο ρήτορας. Αξιοποιεί τις ρεαλιστικές δομές της σύγχρονης του συγκυρίας για να επεκτείνει την εκπαίδευση στην ειρήνη. Ούτως ή άλλως με τη χρήση των ιστορικών παραδειγμάτων έκλεισε το χάσμα ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Οι σύγχρονες τους περιστάσεις, όπως η στάση των Θηβαίων στη Β' Συμμαχία και οι κατακτητικές διαθέσεις των Φιλίππου και Κερσοβλέπτη, αποτελούν τ αυθεντικές περιπτώσεις οι οποίες προσφέρονται μεν για την επένδυση της επιχειρηματολογίας αλλά κυρίως για την κατανόηση και εμπέδωση της δυνατότητας εφαρμογής της ειρήνης μέσα από ή σε σύγχρονα

42 & 20 (μετ. Ξανθού Μ.). Πρβλ. παραπάνω σελ. 2.

43 & 92 (μετ. Ξανθού Μ.).

44 Η πειθώ είναι το μέσο που χρησιμοποιεί ο ρήτορας τόσο ως παιδαγωγικό εργαλείο όσο και πολιτικό. Την αποστροφή του και απόρριψη της σωματικής βίας εύγλωττα και ολοφάνερα διατυπώνει στο λόγο του *Κατά Λοχίτου*. Πρβλ. και παραπάνω σημ. 33.

45 Η Μ. Ξανθού καταγράφει στο λόγο οκτώ ιστορικά παραδείγματα από το παρελθόν της Αθήνας, κυρίως από τα Περσικά και τον Πελ/κό (Ξανθού Μ., ό.π., σελ. 227-325).

46 & 37.

ρεαλιστικά και βιωματικά δεδομένα. Η σύγχρονή μας ψυχοπαιδαγωγική αναφέρεται σ' αυτή τη μέθοδο με τον όρο authentic tasks.⁴⁷

Καταλήγοντας, η Παιδαγωγική της Ειρήνης είχε προτυπωθεί και προσχεδιαστεί από τον Ισοκράτη. Η πολύ σύγχρονη peace education με τον τροχό mandala του Compass ως εκπαιδευτικό εργαλείο αλλά και εργασίες άλλων εκπαιδευτών στην Ειρήνη⁴⁸ βρίσκουν την προτύπωσή τους στον *Περί Ειρήνης*.

Κρίμα που οι αλλαγές των μαθημάτων στο Νέο Λύκειο αφορούν στην αφαίρεση από τη διδασκαλία των αρχαίων της Κατεύθυνσης της Β' Λυκείου του *Περί Ειρήνης* του Ισοκράτη.

Περίληψη. Στον *Περί Ειρήνης* λόγο του ο Ισοκράτης παρουσιάζει, με αφορμή την ιστορική συγκυρία της σύναψης ή μη ειρήνης της πόλης της Αθήνας στον Συμμαχικό πόλεμο, τον τρόπο και τη μέθοδο εκπαίδευσης στην ειρήνη. Στόχος της εκπαίδευσης στην Ειρήνη είναι η επίτευξη της προσωπικής και της κοινωνικής καταλλαγής και ευδαιμονίας. Τα μέσα είναι η εφαρμογή της δικαιοσύνης και η άσκηση της αρετής. Η εκπαίδευση στην ειρήνη ή για την ειρήνη διαμορφώνεται επάνω σε τρεις άξονες: στην ειρήνη με τον εαυτό μας, στην ειρήνη με τους άλλους και στην ειρήνη με το περιβάλλον.

Η ειρήνη με τον εαυτό μας συνοψίζεται στην παρότρυνση του Ισοκράτη για «ησυχίαν, προσέχειν τον νουν υμιν αυτοις» και την απομάκρυνση από την «των αλλοτρίων επιθυμίαν».

47 www.education.com/Dewey J./Authentic Tasks

www.nscu.edu/Authentic Learning

48 Ενδεικτικά : Μπονίδης Κ., 2014. Η Παιδαγωγική της Ειρήνης. Θεσσαλονίκη, Μεταίχμιο. +

Η ειρήνη με τους άλλους ανθρώπους επιτυγχάνεται με την ομόνοια- «ομονοοιμεν»- και τη φιλική προσέγγιση των άλλων ανθρώπων με ευεργεσίες. Κυρίως όμως με την παραίτηση από την Ηγεμονική διάθεση για επικυριαρχία στους άλλους.

Η ειρήνη με τους άλλους προϋποθέτει την απόρριψη άσκησης σωματικής βίας, όπως με σαφήνεια υποστηρίζεται και στο λόγο του Ισοκράτη *Κατά Λοχίτου*.

Τα αποτελέσματα της βίας και του πολέμου έχουν φανερές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Σε δυο αναφορές του στον *Περί Ειρήνης* ο Ισοκράτης επισημαίνει τα προβλήματα που προκύπτουν από την παραμέληση ή την καταστροφή του περιβάλλοντος στις περιόδους πολέμου.

Η παιδαγωγική μέθοδος που χρησιμοποιείται από τον Ισοκράτη για την εκπαίδευση στην Ειρήνη είναι εκείνη του *παραδείγματος* αλλά κυρίως αυτή της αξιοποίησης ρεαλιστικών δομών της σύγχρονης του συγκυρίας, ή αλλιώς συγχρόνων του αυθεντικών περιστάσεων. Η προτεινόμενη άσκηση – εφαρμογή της ειρήνης (στους μαθητές – Αθηναίους) για την ενδεικνύομενη συμφιλίωση με τους Θράκες και το Φίλιππο αποτελεί την εφαρμογή της με σύγχρονους όρους της ψυχοπαιδαγωγικής μεθόδου διδασκαλίας με *authentic tasks*.

Η σύγχρονή μας Παιδαγωγική της Ειρήνης (peace education) όπως διαγράφεται τόσο στον τροχό της ειρήνης Mandala του Compass όσο και στις εργασίες επιμέρους εκπαιδευτών για την Ειρήνη, βρίσκει την ακριβή προτύπωσή της στο λόγο του Ισοκράτη.

Abstract . Isocrates' On the Peace constitutes mainly an indication to the teaching method of the peace. According to Isocrates, the very first aim of training up on peace is the attainment of personal and social conciliation and prosperity. The indicative means are to do justice and practice the virtue. Consecutively, peace education can be formed in three axes: peace with oneself – peace with others – peace with the environment (nature). The art of living in peace with oneself is based on personal tranquility (ησυχία) and on the abdication of desiring other people's goods (αλλοτριών επιθυμία). Being in peace with others means living in concord (ομόνοια) and harmony, as like as in benefitting others (ευεργεσίες). Peace with others can be applied with only giving up our sovereign tendencies toward others (Ηγεμονική διάθεση). Isocrates, besides, presupposes the refusal of any corporal violence (*Κατά Λοχίτου*). The war's and violence's consequences act negatively upon the environment and Isocrates intimates the problems that derive from nature's catastrophe and negligence. As teaching method he indicates the use of the *historical example* (παράδειγμα) in parallel with *authentic tasks* of opportune circumstances or coincidences.

Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο 10,11,12 Οκτωβρίου 2014

Modern *peace education* and the Buddhist *mandala*, as its educational tool in Compass – EYCL, compared to Isocrate’s *On the Peace* reveal that they are patterned on the above mentioned rhetoric speech.

Βιβλιογραφία

- Ξανθού Μ., Ισοκράτης *Περί Ειρήνης*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Μπονίδης Κ., Παιδαγωγική της Ειρήνης, εκδ. Μεταίχμιο, Θεσσαλονίκη 2014.
- Legras B., Πολιτισμός και εκπαίδευση στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, 8^{ος} αι. π.Χ. – 4^{ος} αι. μ.Χ., εκδ. Κριτική, 2005.
- Davidson J., “Isocrates against Imperialism: An Analysis of the *De Pace*”, *Historia* 39, 1990, p. 20-36.
- Gillis D., “The structure of Arguments in Isocrates’ *De Pace*”, *Philologus* 114, 1970, p. 195-210.
- Michellini A., “Isocrates’ Civic Invective: *Acharnians* and *On the Peace*”, *TAPA* 128, 1998, p. 115-133.
- Moysey R.A., “Isocrates’ *On the Peace*: Rhetorical Exercise or Political Advice?” *AJAH* 7, 1982, p. 118-127.
- Johnson R., “Isocrates’ Methods of Teaching”, *AJPh* 80, 1959, p. 25-36.
- Compass – A manual on Human Rights Education with Young people, www.coe.int/compass
- www.education.com/Dewey J./Authentic Tasks
- www.nscu.edu/Authentic Learning